

PATOLOJİK MERİTOKRASİ : DİSTOPYA'YA DÖNÜŞEN BİR İMKÂNSIZ İDEAL

Coşkun Can Aktan¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4294-2314

Öz

Meritokrasi, güç ve yetkilerin, görev ve sorumlulukların aile, servet veya sosyal sınıftan ziyade bilgi, beceri, yeterlilik, yetenek, çaba, çalışma ahlakı, erdem ve başarı temelinde dağıtıldığı bir sistemin adıdır. Meritokrasi kavramı sosyolog Michael Young tarafından 1958'de yayınlanan Meritokrasi'nin Yükselişi adlı kitapta kullanılmıştır ve bu çalışma meritokrasiyi anlamak için en önemli metinlerden biri olmaya devam etmektedir. Kavramı 'I.Q. + Çaba = Liyakat' olarak ele alan Young giderek güçsüzleşen alt sınıfın sosyal hareketlilik için fırsat bulamayabileceğine dikkat çekmiştir. Fırsat eşitliği meritokrasi kavramının merkezinde yer alır. Gerçek yaşamda fırsat eşitliği tüm vatandaşlar için sözkonusu değildir ve bu nedenle meritokrasi kavramı eleştiriye açıktır. Eleştirmenler, meritokrasinin fırsat eşitliğinin önündeki en büyük engel haline geldiğini ve alt sınıf için sosyal hareketliliğe yardımcı olmadığını ifade etmektedirler. Eğitim bağlamında, liyakat genellikle giriş koşulları, yetenek testleri veya sınavlardaki notlarla ölçülür. İdeal bir meritokrasi için ilerleme şanslarının eşit fırsatlara sahip olacak şekilde tüm vatandaşlara açık olması gerekir. Bu makale, meritokrasi kavramını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Hiç şüphe yok ki, meritokrasi herhangi bir sosyal sistem ve organizasyonlar için bir idealdir, ancak pratikte "distopya" adı verilen istenmeyen bir duruma dönüşebilir.

Anahtar Kelimeler: Meritokrasi, Medokrasi, Liyakat, Ehliyet, Yetenek, Kifayet, Bilgi, Beceri, Sosyal Hareketlilik, Distopya

JEL Sınıflaması: D23,D73,D86,M12,M51,O12,O15,O53,P23,P26.

Atıf için:

Aktan,, C. C. (2021). atolojik meritokrasi :distopya'ya dönüşen bir imkânsız ideaL HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 10(26), 10-29.

---

¹Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye

E-posta: ccan.aktan@deu.edu.tr

PATHOLOGICAL MERITOCRACY: AN IMPOSSIBLE IDEAL TURNING INTO DYSTOPIA

ABSTRACT

Meritocracy is a system in which power, roles and responsibilities are vested in individuals on the basis of knowledge, skill, competence, capability, talent, effort, work ethic, virtue and achievement, rather than family, wealth or social class. The concept of meritocracy was coined by the sociologist Michael Young in his book entitled The Rise of the Meritocracy, which remains one of the most important texts for understanding meritocracy. He criticized the concept within the formula of 'I.Q. + Effort = Merit' and saying that increasingly powerless and depressed underclass may not find opportunity for social mobility. Equal opportunity is central to the concept of meritocracy. However, the equal opportunity is not readily available to all citizens and therefore the concept of meritocracy is open to criticism. The critics argues meritocracy has become greatest obstacle to equal opportunities and does not help social mobility for lower class. In the context of education, merit is often measured by entrance requirements, aptitude tests, or grades on exams. Proponents of meritocracy argue that chances for advancement should be open to all citizens such that they have an equal opportunity. This paper aims to look at the concept of meritocracy from a critical perspective. No doubt that meritocracy is a noble ideal for any social system and organizations, but in practice it can transform to an undesirable situation that is called a "dystopia".

Keywords: Meritocracy, Mediocracy, Merit, Competence, Talent, Capability, Knowledge, Skill, Social Mobility, Dystopia.

JEL Classification: D23,D73,D86,M12,M51,O12,O15,O53,P23,P26.

TAKDİM

Yalan ve cehaletle yaşamaya o kadar çok alışmışız ki, bazen idealler ile ütopyaları birbirine karıştırıyoruz; bazen de bir “imkânsız ideal”in bir “distopya”ya dönüşebileceğini aklımızın ucundan bile geçirmiyoruz. Tıpkı demokrasi gibi meritokrasi kavramını da zihinlerimize “doğru” bir kod olarak yerleştirdiğimiz için bu kavramın olumsuz yönlerini gözardı ediyoruz. Zihnimize kazanmış bilgiler bir süre sonra bir yalanın ya da yanlışın doğru olarak anlaşılmasını sağlıyor ve bu zihinsel sapma olgusu dolayısıyla “liyakat” ve “meritokrasi” gibi kavramların övgülere layık bir kavram olduğu yanlışına düşüyoruz. Acaba “meritokrasi” övgüye layık bir kavram mıdır? Bu yazımızda bunun böyle olmadığını; liyakat ve meritokrasi kavramlarının aslında bir patolojik duruma (distopya) dönüşebileceğini anlatmaya çalışacağız.

Meritokrasi'nin Yükselişi

“... eğer toprak kastlar yaratırsa, makinenin, insanların doğumlarından ziyade başarılarına göre tayin edilebilecekleri sınıflar ortaya çıkarır. Bu gerçekleştiği takdirde sosyal eşitsizlik haklı gösterilebilir ve çok bariz bir çelişkidir kaçınmak için, en azından seçimler söz konusu olduğunda eşitliğe boyun eğmiş demokratik bir toplumda neredeyse her zaman böyle bir gerekelendirmeye ihtiyaç duyulabilir. Aksi takdirde, iktidarı kullanan insanlar kendinden şüphe duyarak zayıflayacak ve üzerinde iktidarın kullandığı insanlar, başkalarının ona sahip olma hakkına sahip olduklarını inkar ettikleri için kızgın ve yıkıcı hale gelecektir.”²

Michael Dunlop Young

"Meritokrasi" terimini literatürde ilk kez kullanan Dartington'dan Baron Young ünvanı ile de anılan Michael Dunlop Young (1915-2002) adlı bir İngiliz sosyologdur. Young, 1958 yılında *Meritokrasi'nin Yükselişi* adını taşıyan bir kitap yazdı ve bu kitabında İngiliz eğitim sistemini bir ölçüde satir (hiciv) sanatını da kullanarak eleştirel bir gözle inceledi. Young İngiliz eğitim sisteminde liyakatın “zeka (IQ) artı çaba” ile açıklandığını, sahiplerinin erken yaşta tanımlandığını ve uygun şekilde seçildiğini ifade ederek bunun yanlış olduğunu anlatmaya çalıştı. Young İngiliz tarihinde kökleri bulunan kalıtsal aristokrasinin; zenginlerin ve elitlerin ayrıcalıklı durumunu ifade eden plütokrasinin eğitimde bir fırsat eşitsizliği yaratmasına dikkat çekerek, standart yetenek testleri ile liyakatın ölçülmesinin mümkün olamayacağına vurgu yaptı. Ona göre Latince “meritum” ile Yunanca “kratein” kelimelerinin birleşmesinden oluşturulan meritokrasi görünürde zekâ, çalışkanlık ve diğer mesleki hünnerleri bulunan kişilerin takdir edilmesi ve ödüllendirilmesiyle

² Young, 2008, s.xviii.

dirilmesi anlamına geliyordu, fakat pratikte yoksul sınıf mensuplarının yarış çizgisinde yer alması bir anlam taşıymıyordu; zira sonucu belli olan bir yarış dürüst ve adil değildi. Young'ın vizyonu kategorik olarak distopikti.

Meritokrasi : Bir Distopya

*"Belki de onlara Ütopya demek bir aşırı övgüdür, daha çok distopya veya kakotopya olarak adlandırılmaları gerekir. Genelde Ütopya denen şey, uygulanabilir olması kolay olmayan iyi bir şeydir; fakat pratikte ortaya çıkan distopyadır."*³

John Stuart Mill

Bir an için Thomas More'un Ütopya⁴ dünyasında yaşadığımızı farz edelim. Herkesin istediği zaman bir iş bulabildiğini, arzu ettiği bir işte çalışma olanaklarına sahip olduğunu, işe giriş için eşit yarışma koşullarının var olduğunu, kayırma ve kollamanın söz konusu olmadığını, tüm organizasyonlarda adil bir sınav ve performans sisteminin işlediğini, hak edenlerin kazandığı ve atandığını, çalışanların layık oldukları makamlara yükseldiklerini vs. düşünelim. Bu kurgulanan hayal bir idealdir, ama sadece imkânsız bir idealdir. Ancak masallarda var olabilecek bu "iyi" toplum tasarımı gerçekte dünyada gerçekleşmesi sözkonusu olabilir mi? İşte bu yüzden meritokrasi yaşadığımız dünya için sadece ve sadece bir ütopyadır. Dikkatli bir zihinsel jimnastik bize meritokrasi adı verilen sistemin aslında ütopya olmaktan öteye bir "distopya"⁵ya dönüşebileceğini göstermiş olur. Nasıl mı?

Platonik Meritokrasi ve Aristo Aristokrasisi

*"Filozoflar bu devletlerde kral, ya da şimdi kral, önder dediklerimiz gerçekten filozof olmadıkça, böylece aynı insan da devlet gücüyle akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir kanunla herkese yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe, sevgili Galukon, bence bu devletin başı dertten kurtulmaz, insanoğlu da bunu yapmadıkça tasarladığımız devlet mümkün olduğu ölçüde bile doğamaz, kavuşamaz gün ışığına"*⁶

Platon

³ John Stuart Mill'in 12 Mart 1868 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada sözlerinin orijinali şu şekildedir: "It is, perhaps, too complimentary to call them Utopians, they ought rather to be called dystopians, or caco-topians. What is commonly called Utopian is something too good to be practicable; but what they appear to favour is too bad to be practicable" bkz. Trahair, 1999, s.110.

⁴ Thomas More (1478-1535) en ünlü eseri olarak bilinen Ütopya'da ideal bir sosyal yaşama dair görüşlerini yazmıştır. Bkz. More, 1997.

⁵ Ütopya kelimesi Thomas More (1478-1535) tarafından 1516 tarihinde kaleme alınan Ütopya adlı eseri ile popülerlik kazanmıştır. Bilebildiğimiz kadarıyla ütopya kelimesini belki de ilk kez kullanan Jeremy Bentham olmuştur. Bentham'ın faydacı felsefeyi takip eden John Stuart Mill de bir çalışmasına ütopyanın zıddı anlamına gelecek "distopya" ve "kakotopya" kelimelerini kullanmıştır. Etimolojik anlamda "ütopya" "iyi/güzel yer"; "distopya ve "kakotopya" ise "kötü yer" anlamına gelmektedir. Eski Yunanca'da bir ön takı olarak "dys/dis" "kötü", "anormal", hastalıklı" anlamlarına gelir. Distopya bir olumsuz toplum tasarımıdır. Gelecek için bir kötü senaryodur.

⁶ Platon, 2008, s.473 vd.

Meritokrasi Antik Yunan filozoflarının bir ideali olmuştur. Platon ve Aristoteles eserlerinde ideal bir toplum ve ideal bir devlet oluşturmak için meritokratik bir yönetimin önemine işaret etmişlerdir. Platon ve Aristoteles açısından bilgi ve bilgelik toplum açısından “*merit*” (değerli/yararlı) bir nitelik taşıyor ve bu nedenle yönetime seçilecek kişilerde liyakatin aranması önemlidir. Platon, Devlet adını taşıyan eserinde filozofların devletlerde kral olması gerektiğine, filozofluk-bilgelik ile krallığın aynı kişide birleşmesinin önemine işaret etmiştir. Bir başka ifadeyle Platon, kralların filozof olması gerektiğini veya filozofların kral olması gerektiğini savunmuştur.⁷

Aristoteles için de benzer bir ideal sözkonusudur. Aristoteles'in eserlerinde de bilgeliğin erdemi üzerine sözlerini sıklıkla bulmak mümkündür. Örneğin, Metfizik adını taşıyan eserde şöyle demektedir:⁸

“... bilgiyi aradığımız için, bilgeliğin ne olduğunu olduğunu araştırmalıyız. Bilge adam hakkında sahip olduğumuz fikirleri alırsak, bu belki yanıtı daha belirgin hale getirebilir. Öyleyse, ilk önce bilge adamın her şeyi olabildiğince bildiğini, ancak her birini ayrıntılı olarak bilmediğini varsayıyoruz; ikincisi, zor olan ve insanın bilmesi kolay olmayan şeyleri öğrenebilen kişi bilgedir. ... bilge adam emredilmemeli, emir vermelidir ve başkasına itaat etmemelidir, ama daha az bilge ona itaat etmelidir.”

Platon ve Aristoteles'in bilgiye ve bilgelige verdiği önemi bugün pekâla anlıyoruz ve fazlasıyla takdir ediyoruz, fakat bugün modern dünyamızda okumuş, tahsil görmüş, bilgi sahibi insanların devleti yönetmesi gerektiği görüşünü savunmamız fazlasıyla “elitist” / “seçkin” bir görüş olur ki; böyle bir düşüncenin toplum nazarında haklılaştırılması ve meşruiyeti fazlasıyla sorunludur. Sonuç olarak, Platonik Meritokrasi (Nookrasi⁹) ve Aristo Aristokrasisi bir distopyadır.

⁷ Bkz. Platon, 2008. Ayrıca bkz. Reeve, 2006 ; Nichols, 1984.

⁸ İngilizce orijinali şu şekildedir: “Since we are seeking this knowledge, we must inquire of what kind are the causes and the principles, the knowledge of which is Wisdom. If one were to take the notions we have about the wise man, this might perhaps make the answer more evident. We suppose first, then, that the wise man knows all things, as far as possible, although he has not knowledge of each of them in detail; secondly, that he who can learn things that are difficult, and not easy for man to know, is wise (sense-perception is common to all, and therefore easy and no mark of Wisdom); again, that he who is more exact and more capable of teaching the causes is wiser, in every branch of knowledge; and that of the sciences, also, that which is desirable on its own account and for the sake of knowing it is more of the nature of Wisdom than that which is desirable on account of its results, and the superior science is more of the nature of Wisdom than the ancillary; for the wise man must not be ordered but must order, and he must not obey another, but the less wise must obey him.” Bkz. Aristotle, Metaphysics (translated W.D. Ross) in: Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.1.i.html>

⁹ Eski Yunanca “noos” (akıl, bilgelik) ile “kratos” (yetkinlik, güç) kelimelerinden birleştirilmiş bir kavramdır. Nookrasi, Platon'un savunduğu anlamda bir “bilgelik aristokrasisi” anlamında kullanılmaktadır.

John Stuart Mill ve Meritokrasi : Dağdaki Çobanla Oxford'daki Profesör Bir Olur mu?

"... daha üstün bilgiye sahip olanlar lehine oyların çokluğunu (plurality of votes) oluşturmak gerekir. Her sıradan vasıfsız işçinin bir oyu olsaydı, vasıflı bir işçinin iki oyu olması gerekirdi. Mesleği daha fazla genel kültür ve bazı ahlaki ve entelektüel nitelikler gerektiren bir ustabaşı ya da işçi şefi, belki de üç oya sahip olmalıdır. Daha da geniş bir fikir ve bilgi yelpazesine ve aynı anda çok sayıda çeşitli faaliyetlere rehberlik etme ve katılma gücüne ihtiyaç duyan bir çiftçi, üretici veya tüccarın üç veya dört tane oyu olmalıdır. Uzun, doğru ve sistematik bir zihinsel uygulama gerektiren herhangi bir mesleğin üyesi, - bir avukat, bir doktor veya cerrah, herhangi bir mezhepten bir din adamı, bir edebi adam, bir sanatçı, bir kamu görevlisi beş veya altı oyunun olması gerekir. Herhangi bir üniversite mezunu veya herhangi bir öğrenilmiş topluluğun üyelerinden özgürce seçilen bir kişi, en az o kadar çok hak sahibidir."¹⁰

John Stuart Mill

Özgürlük felsefesini en etkileyici biçimde işleyen filozoflardan biri olan John Stuart Mill'in yukarıdaki sözlerini okuyan bir insanın kendini soğuk bir duş etkisi altında bulması pekâlâ mümkündür. Platon'un filozofların kral ya da kralların filozof olması gerektiği yönündeki görüşü ne kadar yanlışsa muhtemelen Mill'in eğitimi/tahsilli vatandaşlara diğer cahil insanlardan çok daha fazla oy kullanma hakkı verilmesi gerektiği görüşü o kadar "problematik"tir. Ancak iyi bir okuyucunun Platon'un bilgeliğin; ve Mill'in de eğitimin önemine yaptığı vurguyu gözden kaçırmaması gerekir. Bugün modern demokrasilerde bir kişinin kalkıp da Mill'in görüşlerinden hareketle akıl ve bilgi sahibi, iyi eğitim almış, iyi okullarda okumuş, yetenek ve tecrübe sahibi, muhakeme ve muhasebe kabiliyeti olan, birden çok diplomalı insanların birden çok oy kullanmasını ifade eden "çoklu oy

¹⁰ Mill, 1977. Mill'in görüşlerinin bizim dışımızda bir başka tercümesi için bkz. "... gerçekleştirmenin en doğrudan ve etkili yolu, üstün bilgi ve yetiştirme şartlarına göre daha rasyonel hareket edenler lehine oy çokluğu (çoğul oy) uygulamasıdır. Eğer sıradan vasıfsız bir işçinin bir oyu varsa, daha pratik bir zihne sahip ve birtakım dış doğa kanunlarını bilen vasıflı bir işçinin iki oyu olmalıdır. Mesleği belli oranda genel kültür, ahlak ve entelektüel nitelikler gerektiren bir ustabaşı belki de üç oy hakkına sahip olmalıdır. daha geniş bir fikir ve bilgi yelpazesine ihtiyaç duyan, birçok farklı pratik işlere rehberlik eden veya buna katılan bir çiftçi, üretici ya da tüccar üç ya da dört oy hakkına sahip olması gerekir. Uzun, kesin ve sistematik bir zihinsel emek gerektiren herhangi bir meslek mensubu kişinin - avukat, doktor veya cerrah, din adamı, edebiyatçı, sanatçı, kamu görevlisi (veya herhangi bir meslekte yeterliliği aşmış kişiler) beş veya altı oy hakkına sahip olması gerekir. Herhangi bir üniversiteden mezun olan veya herhangi bir eğitilmiş topluluğun özgürce seçilmiş üyesi olan bir kişi, bu sayılanlardan daha fazla oy hakkına sahip olmalıdır. Yükseköğrenim dallarının öğretildiği resmi olarak tanınan herhangi bir eğitim kurumunda eksiksiz bir eğitim sürecini başarıyla tamamlayıp diploma hakkı kazananların birden fazla oy hakkına sahip olması gerekir. Ayrıca ülke genelinde gönüllü olarak çalışacak (Oxford gibi üniversiteler) ve kişilerin birden fazla oy hakkına sahip olmasını sağlayacak yeterliği haiz olduğuna dair sertifikalar verecek kurumların inşa edilmesi gerekmektedir." Bkz. (Kacar, 2017, s.315-332).

sistemi”ni (plural voting) savunması anlamlı değildir; dahası fazlasıyla saçma ya da tuhaf bir düşünceyi onaylamak demektir.

Özetle, John Stuart Mill'in 1859 yılında yazdığı *Thoughts on Parliamentary Reform* adlı eserinde dile getirilen meritokratik demokrasi idealinin felsefi açıdan değeri olsa da medeni bir toplumsal düzen tasarımı için bir kıymeti yoktur.¹¹ Toplumdaki bireyleri eğitilmiş/cahil diye ikiye ayırmak ve eğitilmiş insanlara (ve belki de diplomalı cahil insanlara) daha fazla oy kullanma hakkı vermek fazlasıyla distopiktir. Mill'in eserinde yaptığı açıklamalarda Oxford Üniversitesi'ne yaptığı vurguyu da kaçırmamak gerekir.¹²

Meritokrasi ve Ayrımcılık

“Hanedan serveti yaratılmasına inanmıyorum. Meritokrasi ve fırsat eşitliğine inanan bir toplumsal düşünce açısından ben kendi çocuklarımın ülkedeki çocukların yüzde 99'undan daha fazla avantaja olduğunu düşünmüyorum.”

Bill Gates

Medeniyeti yüksek bir değer olarak gören hiç kimsenin aristokratik meritokrasiyi ya da meritokratik bir demokrasiyi savunma lüksünün olmaması gerekir. Doğuma dayalı bir kalıtsal aristokrasinin mensupları ya da zenginliğe dayalı bir başka aristokratik yönetim olan plütokrasi hak, adalet ve liyakat için temel alınacak sistemler değildir. Bu tür düzenlerde bir liyakat sistemi var olamaz ve yaşayamaz.

İnsanların renk, ırk, dil, din, cinsiyet vs. yönlerinden bir ayrıma tabi tutulması ne kadar yanlışsa sadece ve sadece eğitim, bilgi, beceri yetenekleri dikkate alınarak bir sınıflamaya ya da kategorizasyona dâhil edilmesi o kadar yanlıştır. Eğitime erişim olanakları, fırsat eşitliği, standart sınav sistemlerindeki genel kültür bilgileri dışında sahip olunan insani değerler ve yetenekler (resim, müzik, sanat vs.) dikkate alınmadan yapılacak bir liyakat sınıflaması ayrımcılıktan başka bir şey değildir. Özetle, eğitimde meritokrasinin pratikte ayrıcalıklardan (imtiyazlardan) doğan bir ayrımcılık (diskriminasyon) sistemine dönüşebileceğini unutmamak gerekir.¹³

¹¹ John Stuart Mill'in bu elitist/seçkin demokrasi düşüncesini analiz eden şu üç çalışmaya müracaat edilebilir. Bkz. Miller, 2003; Miller, 2015 ; Latimer 2018 ; Smart, 1990.

¹² Mill'in birden çok oy kullanma konusunda Oxford Üniversitesi'nde yüklediği meritokratik sorumluluk kendi sözleriyle şu şekildedir: “...there ought to be an organization of voluntary examinations throughout the country (agreeably to the precedent set by the middle-class examinations so wisely and virtuously instituted by the University of Oxford) at which any person whatever might present himself, and obtain, from impartial examiners, a certificate of his possessing the acquirements which would entitle him to any number of votes, up to the largest allowed to one individual.” Bkz. Mill, 1977.

¹³ Eğitimde meritokrasi ve ayrımcılık konusunda bkz. Tannock, 2008 ; Brown ve Tannock. 2009.

Bir Tuhaf Meritokrasi : Devşirmecilik

"Sakallı adam pirinin öğretisinden söz etti uzun uzun "İster hristiyan, ister yahudi, ister ateşe tapan, ister dinsiz kim olursa olsun Allah herkesi aynı şekilde karşılar demiştir Hacı Bektaş. Seni de oğlum, hristiyan olmana rağmen sonsuz iyilik ve adaletinden mahrum bırakmayacaktır".¹⁴

Jürgen Ebertowski

Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulan devşirme sistemi tuhaf bir "ayrımcı meritokrasi" örneğidir. Devşirme, Osmanlı tebaası bazı hristiyan çocuklarının bir kanun dâhilinde toplanması işi anlamına gelen bir sistemin adıdır.

Devşirme sistemini şöyle düşününüz: Tek tek Hristiyan tebaanın kapılarını çalan ve kendilerinde yetenekli olduğu kanaati hasıl olan bir Osmanlı meritokrasi heyeti sekiz-on yaşındaki çocukları ailelerinin rıza ve onayına bakmaksızın toplayıp onları bir sürü halinde saraya götürürler. Daha sonra çocukların bir kısmı Yeniçeri Ocağı'na asker olarak; diğer bir kısmı ise Enderun Mektebi'ne eğitim amacıyla sevk edilirler. Konuyu daha yetkin bir kalem üzerinden aktarmaya çalışalım:

"Devşirme kanununda toplanacak çocukların nitelikleri belirtilmiştir. Buna göre hristiyan çocuklarının asilleri, papaz oğulları, iki çocuktan sadece biri, birçok çocuğu bulunan ailenin en sağlıklı çocuğu seçilir, tek oğlu olanın çocuğu alınmazdı. Annesiz babasız çocuklar, aç gözlü oldukları bilinenler ve yüzü gözü açılmış olabileceği düşüncesiyle köy kethüdâsının oğlu da devşirilmezdi. Aynı şekilde sığırtaç ve çoban çocukları ile kel, fodal, köse ve doğuistan sünnetlilerle şehir çocukları toplanmazdı. Evlenmiş ve sanat sahibi olmuş çocuklarla aşırı derecede uzun ve kısa boylular da devşirmeyenler arasındaydı. Ancak uzun boylu çocuklardan endami düzgün olanlar sadece saray için alınabilirdi. Devşirilen çocuklar, "sürü" denilen 100-200 kişilik kafileler halinde sürücülerin idaresinde devlet merkezine gönderilirdi. Yolda kaçmamaları için sıkı tedbirler alınırdı."¹⁵

Kendisini Osmanlılık zihniyetine teslim etmiş olanlar bu devşirme sisteminin sadece iyi yanlarını görerek Osmanlı Devleti'nin liyakata çok önem veren bir büyük devlet olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. Bazı yazarlar 1450 – 1750 yılları arasında uygulanan devşirme sisteminin sadece askeri amaçlara mahsus ol-

¹⁴ Ebertowski, 2015, s.36.

¹⁵ Özcan devşirme sisteminin başkangıcını ve amacını şu şekilde ifade etmektedir: "I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı'na asker temini için önce pencik kanunu gereğince gayri müslim genç savaş esirlerinden faydalanılmış, fakat zamanla fetihlerin azalması, Ankara Savaşı'ndan sonra da bir süre durması yüzünden devşirme yoluna başvurulmuştur. Daha önceki İslâm devletlerinde görülmeyen bu usulün Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) uygulandığı, ancak oğlu II. Murad devrinde (1421-1451) kanunlaştığı anlaşılmaktadır." Özcan. 1994, s.254.

madığını, yetenekli Hristiyan çocuklara saray yönetiminde yer alma fırsatı tanıdığını ve bu yüzden devşirme sisteminin mükemmel ve eşi bulunmaz bir liyakat sistemi olduğunu anlatılmaktadırlar. Osmanlı tarihi üzerine yazılan eserlerin birçoğunda yaklaşık 300 yıl süren bu sistemde var olan Enderun Mektebi'nde icranın başı olan vezirlik de dâhil olmak üzere üst kadrolara bilgili ve yetenekli insanlar yetiştirildiği ifade edilmektedir. Bu sistem sayesinde yönetim ve askeri bürokrasi kadrolarında yetenekli insanların istihdam edildiği yazılıdır.

Kanaatimce devşirme sisteminin doğru ve yanlış yönleri fazlasıyla derin bir tarih bilgisine muhtaçtır ve doğrusu tartışmalıdır. Ancak şurası muhakkaktır ki, mutlak bir otokrasi ile yönetilen bir rejimin meritokratik bir sisteme sonuna kadar kapısını araladığını düşünmek fazla inandırıcı değildir. Her ne olursa olsun çok küçük yaşlarda ailelerinden koparılarak devşirilen bu çocukların ve ailelerinin yaşadıkları üzüntüleri ve travmaları görmezden gelerek devşirme sisteminin patolojik yönünü nasıl ihmal edebiliriz ki?

Kalıtıl Plütokrasi ve Meritokrasi Tuzağı

"...meritokrasi zenginliğin, ayrıcalığın ve kastın nesiller boyunca yoğunlaşması ve hanedan aktarımı için bir mekanizma haline dönüştü. Bu kapsamlı, hanedan ve kendine referans niteliğindeki niteliklere sahip bir sosyal ve ekonomik hiyerarşinin bir adı vardır: aristokrasi. Ve meritokrasi aristokrasiyi parçalamaz, aksine yeniler, yeni bir kast düzeni oluşturur, zenginliğin toprakta veya fabrikalarda değil, daha çok insan sermayesinden, vasıflı işçilerin özgür emeğinden oluştuğu bir dünya için yaratılmıştır."

Daniel Markovits

Yale Üniversitesi'nde Hukuk Profesörü olarak görev yapan Daniel Markovits'in ifadeleri bir gerçeğin ifşasından başka bir şey değildir. Daniel Markovits *Meritokrasi Tuzağı* (2019) adlı kitabında meritokrasiyi ABD'nde zengin ve yoksul kesimler arasında yükselen ekonomik eşitsizliğin merkezine yerleştirmektedir. Markovits meritokrasiyi eşitsizliği adeta besleyen, sosyal mobilyeti engelleyen ve eğitimi "apartheid" (ayrımcılık) uygulamasına dönüştüren patolojik bir tuzak olarak ele almaktadır. Markovits meritokrasinin elit ya da seçkinler dışındaki insanları dışladığını, orta sınıfları ve işçi sınıfını okuldan, iyi işlerden, statü ve gelirden uzaklaştırdığını ifade etmektedir.¹⁶

Kapitalizm, Plütokrasi ve Elitizm :Meritokrasi Bunun Neresinde?

*"Sermayenin getiri oranı, ondokuzuncu yüzyılda olduğu gibi çıktı ve gelirin büyüme oranını aştığında ve yirmi birinci yüzyılda muhtemelen bunu tekrar edebileceği görüldüğünde, kapitalizm otomatik olarak meritokratik değerlerin altını oyan keyfi ve sürdürülemez eşitsizlikler üretir."*¹⁷

Thomas Piketty

¹⁶ Markovits, 2019.

¹⁷ Piketty, 2013, s.1.

Genç kuşak Fransız iktisatçılarından Thomas Piketty *21. Yüzyılda Sermaye* başlığını taşıyan kitabında kapitalizmin emek ve sermaye sahiplerinin gelirleri açısından bir eşitsizliği kaçınılmaz kıldığını analiz eder. Piketty'ye göre kapitalizm, ekonomide üretilen gelirden sermaye sahiplerinin gelirini gittikçe artan bir payla ödüllendirme eğilimindeyken, ücretliler gittikçe daha az pay alırlar. Piketty'ye göre kapitalist bir ekonomide meritokrasi adı verilen bir sistemin var olduğunu ya da bunun tesis edilebileceğini söylemek aşırı iyimsellikten başka bir şey değildir.

Kapitalizmi eleştiren yazarların bu görüşlerine bir itirazımız sözkonusu değildir. Ben de aynı şekilde kapitalizmde meritokrasinin her zaman bir efsane/mit olarak kalacağı görüşünü savunuyorum. Kapitalizmde daima bir yarış vardır ve fırsat eşitsizliğini düzelterek bir otomatik mekanizma sözkonusu değildir. Ancak kapitalizmin bu eşitsizliklerini ortadan kaldıracak bir sosyalizm ve paternalizm da kendi içerisinde başkaca patolojik sorunlar ortaya çıkarır. Kapitalizm nihayetinde temel ekonomik özgürlüklerin (mülkiyet özgürlüğü, tercih özgürlüğü, rekabet vs.) mevcut olduğu bir ekonomik düzen modelidir ve bu model "milletlerin zenginliği"ni sağlayacak yegâne yoldur. Devletçilik, devlet müdahaleciliği, sosyal paternalizm ne kadar iyi niyetli olursa olsun devlet başarısızlığı (governmental failure) ile sonuçlanır. Kendini Marksist, Leninist, sosyalist, komünist olarak konumlayan radikal ve marjinal ideologlar ya da aktivistler ya da kendini sosyal demokrat, sosyal devletçi, Keynezyen, sosyal piyasa ekonomisti ve saire adlar altında daha ılımlı bir spektrum ekseninde konumlayan insanların gözden kaçırdıkları husus "piyasa başarısızlığı" nı görüp; "devlet başarısızlığı" nı anlamamaları veya görmezden gelmeleridir.¹⁸

Özetle, yoksulluk ve fırsat eşitsizliği edebiyatı ya da duygusal sömürüsü yaparak sosyalizme, devletçiliğe ve paternalizme kapı açılması meritokrasi sorununun asla çözümü değildir. Kapitalizmin fırsat eşitsizliklerine açtığı kapıyı daraltacak ya da küçültecek rasyonel ve optimal çözüm önerileri maalesef henüz icad edilmiş değildir.

Meritokrasi:Fırsat Eşitsizliğinin Meşrulaştırılması ve Haklılaştırılması

*"Her son derece imtiyazlı grup doğal olarak kendi üstünlüğünün özellikle de kanının üstünlüğü efsanesini geliştirir. İstikrarlı bir iktidar dağılımı ve dolayısıyla statü düzeni koşulları altında, bu mit, dezavantajlı imtiyazlı kesimler tarafından kabul edilir."*¹⁹

Max Weber

¹⁸ Devlet başarısızlığı konusunda bkz. Aktan, 2019.

¹⁹ Weber, 1922 (1954), s.953.

Okullarda, medyada, siyasetçilerin nutuklarında, entellektüellerin yazılarında sıklıkla dile getirilen liyakat vurgusu önemli olmakla birlikte bir ciddi zihinsel yanlıgı toplumda yerleştirebilir. Örneğin, bir üniversiteye asistan ya da araştırma görevlisi istihdamında liyakat sahiplerinin alınması, kayırmacılık ve kollamacılığa izin verilmemesi savunusu pekâla doğrudur. Hiç kimse bunun yanlış olduğunu iddia etmez. Örneğin, bir asistan/araştırma görevlisi alımı için yapılacak sınavda yabancı dilin önemi belirtilerek yapılacak bir merkezi yabancı dil sınavının yanlış olduğu söylemek elbette doğru olmaz. Ancak, eğitiminin tamamını özel okullarda geçirmiş, özel dersanelerde ilave kurslarla donatılmış bir çocuğun bundan mahrum olan bir yoksul sınıf mensubu ile aynı sınavda eşit koşullarda yarışma hakkının olduğunu söylemek mümkün müdür? Varsayalım ki, bu eşitsizliğe rağmen yazılı sınavda yüksek başarı gösteren ve en yüksek puanı alan bir gariban yurttaşın mülakat sınavında elitist/seçkin ailelerin sahip olduğu torpil avantajının bir kurbanı olarak "meritokrasi mağduru" olması hayatımızın bir gerçeği değil midir? Bugün fırsat eşitsizliğine rağmen yüksek çalışma azmi sayesinde yazılı sınavları geçen öğrencilerin önemli bir kısmının maalesef mülakat sınavlarında elendiği gerçeğini unutmamak gerekir.

Söylemek istediğimiz şudur: eğitimin, sınavın ve liyakatin önemine yapılan aşırı vurgular bir önemli tehlikeyi gözardı etmemizi sağlayabilir: fırsat eşitsizliği. Standart bir yazılı sınav vs. yapıldığı ifade edilerek kısmen ya da tamamen fırsat eşitsizliği haklılaştırılmaya ve ona meşruiyet kazandırılmaya çalışılabilir.

Alain de Botton'un *Statü Endişesi* adını taşıyan eserindeki şu fevkalade doğru tespitlerini aktarmaya değer buluyorum:

*"Meritokrasi eşit rekabet koşulları içerisinde bireylerin kendi yetenekleri ölçüsünde toplumsal yaşama katılması anlamına geliyor. Özellikle Batı toplumlarında yoksulluğun sorumluluğunun diğer toplum üyelerince paylaştırıldığı, İsa'dan başlayarak aslında fakirlerin zenginlerden çok daha iyi insanlar olduğu, zenginlerin cennete girmesinin devenin iğne deliğinden geçmesi kadar zor olduğu bir kültürden, fakirlerin aşağılandığı ve başarısız bulunduğu bir kültüre geçildi. Yeni kültürün, yeni statü sembolleri de farklı olacaktır şüphesiz. Ekonomik meritokrasinin yükselişiyle birlikte fakir insanlar, zenginlerin yardımına muhtaç 'talihsiz' kişiler olarak tanımlanamaz oldular; kendi çabalarıyla zengin olmuş, hali vakti yerinde insanların umarsızca aşağılayabildikleri 'başarısız' insanlara dönüştüler. Böylece zenginlik, kişinin yalnızca daha çok parası olmasından ziyade daha iyi bir insan olduğunu göstermekteydi. Sözde eşitlikçi ve rekabetçi bir dünya düzeni yeteri kadar başarılı olamamış bireylerde derin bir utanç duygusu yaratmaktadır. Bizden çok da farklı olmayan popüler kültür figürlerine bakıp, aslında gereksiz bir gereksinim duygusuna kapılıyor ve hayatı kendimize zindan edebiliyoruz. Tabii ki, bu başarılı figürler çevremizdeki kişilerden ise, mutsuzluğumuz daha da körükleniyor."*²⁰

²⁰ Botton, 2005, s.100.

Meritokrasi :Ölçülemeyenlerin Gözardı Edilmesi

“İnsanları sadece zekalarına ve eğitimlerine, mesleğine ve güçlerine göre değil, nezaketlerine ve cesaretlerine, hayal güçlerine ve duyarlılıklarına, sempati ve cömertliklerine göre değerlendirecek olsaydık, sınıf olmazdı.”²¹

The Chelsa Manifesto

“Aradığımız kılıcın değeridir, kının değil. Kınından çıkınca belki de beş para vermezsiniz kılıca. İnsanı kendi değeriyle ölçmeli, süsü püsüsüyle değil. Eskilerden birinin pek hoş olarak dediği gibi: Bilir misiniz niçin büyük görülür o insan bize? Topukları yüksek de ondan. Taban heykelden sayılmaz. Ayakkabılarını çıkarıp öyle ölçmeli boyunu insanın: Parasını pulunu, şanını şerefini bir yana bırakıp bir gömlekle çıksın karşımıza. Bakalım bedeni işine elverişli mi, sağlam, zinde mi? Kafaca nasıl? Hoş mu, yetenekli mi, gerekli her tahtası yerinde mi? Düşünce dağarcığı kendinden mi, başkalarından mı? Varlığında talihin payı var mı? Çekilen kılıçlara alev alev mi bakıyor? Canının nereden, ağzından mı gırtlığından mı çıkacağına aldırıyor mu? Kendinden emin, haksever, tokgözlü mü? Bakılması gereken bunlardır, bunlardan anlaşılır aramızdaki sonsuz ayrılıklar.”

Michel de Montaigne

Yazılı sınavlar, standart yetenek testleri vs. her şey demek değildir ve bir insanın ezbere öğrendiklerinin dışındaki bilgi ve yeteneklerini maalesef dışlar. IQ dışında duygusal zeka, empati, mizah, sağduyu, ahlaki değerler gibi faktörleri dikkate almayacak mıyız? Bunların hiçbir değeri ve önemi yok mudur? Her şey bir yazılı sınavda sorulan genel kültür, matematik, fizik, kimya vs. sorularından mı ibarettir? Fiziki sermaye ve finansal sermayenin bolluğu içinde yetişmiş ve sahip olduğu imkânlar dolayısıyla yazılı bir sınavı kolaylıkla geçen bir öğrencinin sosyal ve tinsel sermayeden nasibini almamış olmasını sorgulamayacak mıyız?

İşte bütün bu sorular liyakat meselesinin “patolojik” olduğuna işaret ederler. İnsanların sahip olduğu yeteneğin sadece bir sınav skoruyla ölçülmesi fazlasıyla hatalıdır. Sınavdan aldığı puana göre liyakat tanımlaması yapmak fırsat eşitsizliğini gözardı etmek demektir.

Bir öğrencinin başarısı bir öğretmenin nesnel olmayan ve kimi zaman da sübjektif değerlendirmelerine terk edilebilir mi? Sınav başarısının tek ölçüsü olabilir mi? Performans değerlendirme sistemlerinin ne kadar objektif ve şeffaf olduğunu da ayrıca sorgulamamız gerekmez mi?

Michael J. Sandel Meritokrasi konusunda yazdığı eleştirel kitabında zengin ve yoksul sınıf arasındaki bu fırsat eşitsizliğini alaycı, ama gerçekte doğru olan şu sözlerle ifade etmektedir: ²²

²¹ Young, 2008, s.xvii.

²² Sandel, 2020.

"Zengin ebeveynler çocuklarını sadece SAT²³ hazırlık kurslarına kaydettirmekle kalmaz, aynı zamanda dans ve müzik derslerine kaydettirmek, eskrim, golf, tenis, ekip, lakros gibi elit sporlarda eğitmek için özel kabul danışmanları tutarlar. Yelkencilik, kolej takımlarına üye olmaya hak kazanmak için çaba sarf ederler. Dahası onları yoksul memleketlere göndererek güya ezilenlerin halinden anlamaları için onlara merhamet dersi öğretmeye çalışırlar."

Özetle, iyi eğitim almış, sınavlardan başarıyla çıkmış, kariyerinde ilerlemiş ve zekâ düzeyi oldukça yüksek insanların yönetimi anlamına gelen "meritokrasi"ye haksız yere fazladan "haklılaştırma" (justification) imkânı verilmesi dürüst değildir.

Meritokrasi :Quis custodiet ipsos custodes

*"Kendimizi kandırarak nihai bilgiye sahip olduğumuza inandığımızda, bilmediğimiz gerçeğin yerini sahte bir bilmişlikle yaptığımız tahminler alıyor. Bilmediğimizi kabul ettiğimizde ise, bazı şeyleri bildiğimize dair içimizdeki körü körüne inanca sarıldığımızdakinden çok daha fazlasını biliyoruz aslında."*²⁴

Rebecca Solnit

Aslında meritokrasinin ne denli iki yüzlü ve sahteci olduğunu anlamak için meselelere biraz dürüstlük ile bakmak lazım gelir. Bir doktora yeterlik sınavı yapıldığını düşünelim. Masanın bir tarafında bilgi sahibi olduğundan emin olduğumuz üç profesörden oluşan bir sınav komisyonu (jüri) olsun. Karşılarında da doktora tezi yazımından önce bilgisini ispat etmekte yükümlü olması beklenen bir doktora öğrencisi. Aynı araştırma programında ya da aynı bölümde/kürsüde görev yapan profesörlerden ilk sözü alan profesörün sorduğu soruyu öğrencinin cevaplayamadığını varsayalım. Peki, bu soru profesör ünvanına sahip olan jüri üyelerinden diğer ikisine sorulmuş olsaydı onlar bu soruyu cevaplayabilirler miydi? İkinci profesörün doktora yeterlik sınavına giren öğrenciyi yönetmiş olduğu sorunun kolaylık ve zorluk çerçevesinin o kişiye olan sempati, empati ya da antipati ile şekillenmeyeceğini kim söyleyebilir ki? Sınav komisyonunun sahip olduğu unvan, konum, pozisyon vs. dolayısıyla "bilgili" ; öğrencinin ise "bilgisiz" olduğu varsayımı ne kadar doğrudur?

Bu basit kurgusal örneğimiz liyakati ölçmeye yönelik sınavların tarafsız, objektif, doğru, dürüst vs. yapıldığı konularında bizi düşünmeye sevk etmelidir. Üniversite dışında kamu kurum ve kuruluşlarının yapmış olduğu merkezi seçme sınavlarında bir "torpil" olmadığını ya da olmayacağını kabul etsek bile yapılan

²³ SAT (Scholastic Aptitude Test - Eğitim Yetenek Testi), Amerika'da üniversite eğitimi almak isteyenlerin girmesi gereken bir sınavdır.

²⁴ Solnit, 2015, s.102.

sözlü sınavların tamamen tarafsız/objektif; kayırma ve kollamadan uzak olduğunu söylememiz mümkün müdür?

Meritokrasi :Öjenizm ve Sosyal Darwinizm

*"Genetik, insanların kişilik, akıl sağlığı ve hastalıkları ile öğrenme ve zihinsel yetenekler açısından farklılık göstermesinin ana nedenidir. Esasen ebeveynlerin çocuklarına verdikleri en önemli şey genleridir."*²⁵

Robert Plomin

*"Merhametin, özellikle radikal haliyle, kendisini bir dürtü olarak gösterdiğini fark ettim. Bu tezahür, hayatta kalma içgüdüsünü insan davranışını belirleyen Darwinist teorilerin temel önermelerine ve Freudcu mantığa tamamen zıttır. İnsanoğlunun kendi çıkarlarına aykırı hareket etme yönündeki sözde doğal eğilimini çürüten ve böyle bir eğilimi kültürel koşullanmanın ürünü olarak görmeyi öneren Zevk İlkesi"*²⁶

Khen Lambert

Davranışsal genetik ve psikoloji alanlarında çalışmalar yapan Robert Plomin 2018 tarihli *Blueprint* adını taşıyan kitabında meritokrasi için genel kültür sınavları ve ardından sözlü (mülakat) ve psikolojik testler dışında genetik testlerin de yapılabileceğini yazmaktadır. Ona göre genetik testler, eğitim ve istihdam için zaten psikolojik testler uygulayan toplumlarda daha iyi meritokrasiyi destekleyebilir. Plomin, poligenik puanların testi önyargısız bir şekilde destekleyebileceğini iddia etmektedir.²⁷

Plomin'in bu "bilimsellik" önerisi acaba meritokrasi idealini çok daha iyi bir yere mi taşır mı; aksine ciddi bir patolojik duruma mı dönüştürür? Plomin'in bu önerisi çerçevesinde meritokrasinin karşı karşıya kaldığı iki büyük tehlikeye işaret etmemiz gerekir: Öjenizm ve Sosyal Darwinizm.

Organizasyonlarda istihdam için zeka testlerinin yapılması ve IQ skoruna göre işe alımının sonuçlandırılması gerektiğini söylemek masum bir meritokratik düşüncedir. Ama durum çok daha farklılaşarak bir öjenizme ve sosyal darwinizme ulaşabilir.

Öjenik (*Eugenics*) ilk olarak 1883 yılında Sir Francis Galton tarafından ortaya atılmış, sağlıklı ceninleri ayırıp, sağlıklı ceninler yetiştirmenin yollarını arayan bir düşüncedir.²⁸ "*Eugenics*" Galton'un "iyi doğan" anlamında eski Yunanca'dan ürettiği bir kelimedir. Galton daha iyi ve sağlıklı bir insanlığın gelişmesi adına

²⁵ Plomin, 2018.

²⁶ Lampert, 2006.

²⁷ Plomin, 2018, s.180–181.

²⁸ Galton ve "eugenics" hakkında temel bilgiler için şu iki kaynağa müracaat edilebilir: Gillham, 2001; Waller, 2004.

seçici ıslah yoluyla doğal seçilimin değiştirilmesi fikrini benimsemiştir. Galton'un insan ırkının genetik özelliklerini düzeltmek amacıyla bilimsel olarak yönetilen bir "ayıklama" işleminin uygulanabileceği yönündeki düşüncesinin temelinde sosyal Darwinizm düşüncesi yatmaktadır.

Felsefe profesörü Khen Lampert *Meritokratik Eğitim ve Sosyal Değersizleştirme* başlığını taşıyan kitabında bu sosyal Darwinizm düşüncesinin tehlikelerine işaret ederek eleştirmiştir.²⁹

Khen Lampert, eğitimde uygulama alanı bulan meritokrasi anlayışının sosyal Darwinizm'in post-modern versiyonundan başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Lambert'e göre Charles Darwin'in evrim teorisi sosyal bilimcileri teorilerine biyolojik altyapı kurmak konusunda cesaretlendirmiştir. Sosyal Darwinizm bir anlamda insanlara "*çok çalışırsan ve yetenekliysen başarısın*" mesajını iletmektedir ve toplumdaki sosyal eşitsizliğin doğal bir durum olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bu ise gelecek için oldukça tehlikeli bir patolojik distopya dönüşmez mi?

Meritokrasi : Yığınların Aldatılması

"Yetenekler, doğanın bir armağanı olmaktan çok bir toplum yaratımıdır; alıcısının yalnızca koruyucusu olduğu birikmiş bir sermayedir. Toplum olmadan, eğitim ve sağladığı güçlü yardım olmadan, en iyi doğa, parlaması gereken ender durumlarda bile en sıradan yeteneklerden daha aşağı olacaktır."

Pierre-Joseph Proudhon

Meritokrasi bir bakıma değerler aristokrasisi, başka bir deyimle en değerli olanların yönetimde güçlü ve etkin olması anlamına gelir. Meritokrasi örgütlerin her kademesinde, özellikle de yönetiminde zekâ, çalışkanlık ve diğer manevi ve mesleki meziyetleri ile temayüz etmiş kimselere yer verilmesini ve yükselmenin yalnızca değer ve liyakat esasına dayanması gerektiğini savunur.³⁰ Adaleti, hakkaniyeti, fırsat eşitliğini gözardı eden bir meritokrasi yığınların aldatılmasından başka bir şey değildir. Meritokrasi bir başka ifadeyle yığınların aldatılmasına malzeme olan bir boş inanç, hurafe ve retoriktir. Fırsat eşitsizliği derinse ve yoksul sınıflara mensup insanların yukarıya doğru sınıf hareketliliği imkân dâhilinde değilse o zaman meritokrasi bir mit/efsane olmaktan öteye gidemez.

²⁹ Lambert, 2013.

³⁰ Karayalçın, 1976, s.14 vd. Türkçe literatürde meritokrasi üzerine deyim yerindeyse ne kapsamlı bir araştırma kitabı ne de kayda değer makaleler yazılmış değildir. Ülkemizin yetiştirdiği önemli hukukçulardan Yaşar Karayalçın'ın kitabının ufuk açıcı; özellikle başlığının ilginç ve takdire değer olduğunu not edelim.

Demokrasiden Meritokrasi Doğmaz! İrrasyonel Millet İradesi'nden Liyakat Ortaya Çıkar mı?

“..halkın içinden on beş kişiyi seçmeyi akıl ediyoruz, sonra en önemli davamızı tutup bilgisizliğin, adaletsizliğin ve kararsızlığın anası olan halkın oyuna bırakıyoruz. Akıllı bir insanın, hayatını düşüncesiz bir sürünün oyuna bırakması, akıl karı mı?”

–Michel de Montaigne

Takdim kısmında ifade ettiğimiz bir hususa tekrar işaret edelim. Kutsadığımız, değer atfettiğimiz, önem verdiğimiz kavramları bazen çok doğru olarak kullanmıyoruz. Örneğin, demokrasi, meritokrasi, liyakat vs. bu kavramların başında gelir. Herkes demokrasinin üstün bir değer olduğunu kabul eder, ama demokrasinin sahip olduğu eksiklikleri görmez!... Eğer demokrasi üstün bir değer olsaydı o zaman demokrasiden meritokrasi doğardı!... Oysa demokrasi hiç bir zaman bir meritokrasi üretemez. Tam enformasyona sahip olmayan ve aynı zamanda eksik zihinsel kapasite ve muhakemeden yoksun olan irrasyonel seçmenler doğru insanları seçip iş başına getiremezler.³¹ Demokrasilerde irrasyonel sorunu ortadan kaldıracak hiçbir reçete ya da formül söz konusu değildir; dolayısıyla demokrasilerde her zaman meritokrasi bir sorun olarak varlığını sürdürür. Liyakatın var olduğu sistemin adı “meritokrasi”dir; ancak demokrasinin en gelişmiş olduğu medeni (uygar) ülkelerde bile seçilmişlerin ve atanmışların liyakat sahibi olduklarını söylemek güçtür.

Demokrasiden Meritokratik Bürokrasi Doğmaz! Liyakatsiz Seçilmişler Liyakatli Yöneticileri İş Başına Getirirler mi?

“Bürokrasi ne yazık ki hiç kimsenin kuralı değildir ve bu nedenle belki de en az insani ve en acımasız yönetim biçimidir.”

Hannah Arendt

“Bürokrasi her zaman pedantokrasi olma eğilimindedir.”

John Stuart Mill

Geleneksel siyaset bilimi teorileri bürokratik etkisizlikleri açıklamakta başarılı olamamıştır; devlet başarısızlığı teorisinin bir parçası olarak bürokrasinin başarısızlıklarını doğru biçimde tahlil edebilmek için Kamu Tercihi (Public Choice) alanındaki çalışmaları dikkatle okumak gerekir. Kamusal organizasyonlarda sahip-vekil arasındaki ilişkiler diğer özel organizasyonlardaki sahip-vekil ilişkisinden tamamen farklıdır. Kamusal organizasyonlarda doğrudan bir sahip yoktur; sahip millettir, ama milletin kamusal kaynaklar üzerinde doğrudan bir mülkiyet

---

³¹ Bu konuda bkz. Aktan, 2020.

hakkı sözkonusu değildir. Millet (sahip), kamusal organizasyonların yönetimini bürokrasiye (vekil) teslim eder. İşte sorun da burada başlar. Kendisi liyakat ilkelere ile seçilmemiş bir millet meclisi; milletin vekili sıfatıyla liyakat sahibi vekilleri (bürokratları) iş başına getirir mi? Millet iradesini temsil ettiğini iddia eden siyasal iktidar millettten aldığı yetkiyi tamamen meşru göstererek bürokrasiye atama yetkisinin sınırsız-sorumsuz sahibi olduğunu ifade eder. Siyasal iktidar bürokrasideki makamlara ya da görevlere yapacağı tayinlerin bazı liyakat kuralları ile sınırlandırılmasını istemez; seçim dönemlerinde kendilerini destekleyen kişileri makam ve mevki ile ödüllendirmeyi tercih eder.

Bürokrasi ile meritokrasi arasında tutarsız bir bağ olduğunu ifade eden Peter İlkesi'ne de değinmemiz gerekir. Laurence J. Peter bir organizasyonda çalışanların zaman içinde kendiliğinden bir üst kідeme yükseleceğini şu sözleriyle ifade eder:

*"Hiyararşide her çalışan yetersizlik seviyesine kadar terfi etme imkânına sahip olur. Her pozisyon, yeteneksiz çalışanlar tarafından adeta işgal edilmiştir. İşler henüz yetersizlik seviyesine ulaşmamış olan çalışanlar tarafından yürütülür."*³²

Hiyararşide başarı için performans değil; çoğunlukla belirli bir unvan ya da pozisyonda geçirilen süre esas alınır. Belirli bir süre bir unvan ya da pozisyonda bulunan kişiler adeta terfi için kolaylaştırılmış belirli formaliteleri tamamladıktan sonra bir üst göreve yükselirler. Kamu bürokrasisinde "tırı-vırı" işlerle, formal kurullarla, saçma-sapan kağıt-kırtasiye işleri ile ilgilenen "padantlar"ın hakimiyeti meritokrasiye ancak sınırlı bir alan tanır.

SONUÇ

Hakkaniyeti ve Fırsat Eşitliğini Gözardı Etmeyen Kurallara Dayalı "Adaletli Liyakat Sistemi"

Meritokrasi kağıt üzerinde fazlasıyla iyi görünüyor; liyakati savunan her ses kulağıma hoş geliyor. Hak edenin hakkını aldığı; layık olanın layık olduğu makam ve görevlere seçildiği ve atıldığı, kayırma ve kollamaya hiçbir şekilde izin verilmediği bir meritokratik toplum tasarımı bir "imkânsız ideal"dir ve bunun adı ütopyadır. Hayat daha doğum anından itibaren bazılarına ayrıcalıklar (imtiyazlar); diğer bazılarına ise imkânsızlıklar sunar. Yarışa birkaç adımın çok ötesinde ve çok gerilerde başlayanlar için belki de yarışa katılmanın bir manası ve değeri yoktur. Umutsuzluk ya da kötümserlikle bakmayalım desek bile kazanmak için çok büyük fedâkarlıklar, ilave şanslar ve belki de mucizelere ihtiyaç vardır.

---

³² "In a hierarchy every employee tends to rise to his level of incompetence ... in time every post tends to be occupied by an employee who is incompetent to carry out its duties ... Work is accomplished by those employees who have not yet reached their level of incompetence." Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Peter ve Hull, 1969. Peter'in Türkçe'ye tercüme edilen kitabı için bkz. Peter ve Hull 1984.

Realizm ise “*ütopya*” dışında bir “*distopya*” dünyasının var olduğunu gösterir. Kurgulanan ya da arzu edilen hayat tasarımında “*ütopya*”lar vardır; gerçekte yaşadığımız hayatta ise karşımıza “*distopya*”lar çıkar. Kalıtsal aristokrasi, plütokrasi, demokrasi, kleptokrasi ve saire meritokrasiye çok geniş bir alan tanımaz.

Bir taraf başarmak için çok çalışmanın, gayret göstermenin ve inanmanın gerekli olduğu söyler. İsyan edilmemesi, umutsuzluğa ve karamsarlığa düşülmesi gerektiği tavsiyelerinde bulunulur; duanın işe yarayacağı ve Tanrıların sabırlı insanların mutlaka dualarına bir karşılık sunacağı anlatılır. Doğanın, Tanrıların ya da insanların adaletine kendini teslim etmeyenler içinse “*öjenizm*” ve sosyal Darwinizm kuralları kendiliğinden işler. Statükoya karşı çıkan, isyan eden, protesto edenler için hukuk kuralları devreye girer; meritokrasi mağdurlarını suçlu ilan eder ve cezalandırır.

Meritokrasi aslında başta söylediğimiz gibi yalanla yaşamaktan başka bir şey değildir. Fırsat eşitliğini gözardı eden meritokrasi boş bir inanç, bir hurafe, bir retorik, bir slogan, bir demagojidir. Fırsat eşitsizliğini görmezden gelen bir meritokrasi statükonun ve statünün haklılaştırılması ve meşrulaştırılması için savunulan bir imkânsız idealdir. Meritokrasi aslında bir distopyadır.

Bu sahte ya da iki yüzlü gerçeğin karşısında bizim yapabileceğimiz tek şey gerçekçi düşünmek ve pratikte mümkün olduğu ölçüde uygulanabilir bir “*ikinci en iyi*” meritokrasi düzeni için mücadele etmektir: “*Kurallara Dayalı Adaletli Liyakat.*”

Öyle bir toplumsal düzen tasarımı olsun ki, önceden belirlenmiş iyi formel kurallar seti (genellik, kanun önünde eşitlik, açıklık, belirlilik, erişilebilirlik, kesinlik, öngürülebilirlik vs.) dâhilinde hiçbir kesime ayrıcalıklı işlem yapılmasın ve hiçbir kesim fırsat eşitsizliğinin mağduru olmasın. Bu söylediğimiz distopya ve ütopyadan uzak, kısmen gerçekleştirilmesi mümkün olan bir idealdir, ama imkânsız bir ideal değil!...

Vasatlığın hakim olduğu bir medokratik düzende yaşamaktansa, vasat bir “*patolojik meritokrasi*” düzeni içinde yaşamak bizim tercihimiz olamaz. Medokrasi değil, meritokrasi istiyoruz, ama patolojik olanını değil!...

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2020). *Davranışsal politik iktisat*. Konya: Litera Türk Yayıncılık.
- Aktan, C.C. (2019). *Kamu tercihi iktisadı ve anayasal politik iktisat*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aristotle, (T.Y.). *Metaphysics*. In. (translated W.D. Ross) Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.1.i.html>
- Brown, P. ve S. Tannock. (2009). Education, meritocracy and the global war for talent. *Journal of Education Policy* 24(4), 377-392.
- Botton, A.de. (2005). *Statü endişesi*. (Çev: A.S. Bayer), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ebertowski, J. (2015). *Devşirme*. (Çev. S. Kaya), İstanbul: Literatür Yayınları.

- Gillham N.W. (2001). Sir Francis Galton and the Birth Of Eugenics. *Annual Reviews of Genetics*, 35(83)-101.
- Kaçer, M. (2017). Demokratik Platonculuk: John Stuart Mill'in siyasi düşüncesinde çoğul oy. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10) , 315-332.
- Karayalçın, Y. (1976). Meritokrasi ve yığınların aldatılması. Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, No;5, Ankara.
- Lampert K. (2006). Traditions of compassion: From Religious Duty to Social Activism, Palgrave-Macmillan.
- Lambert, K. (2013). Meritocratic Education and Social Worthlessness, London: Palgrave Macmillan.
- Latimer T. (2019) Plural Voting And Political Equality: A Thought Experiment in Democratic Theory. *European Journal of Political Theory*.17(1):65-86.
- Markovits, D. (2019). The Meritocracy Trap: How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite, New York : Penguin Press.
- Mill, J.S. (1977). The Collected Works of John Stuart Mill, Volume XIX - Essays on Politics and Society Part II, ed. John M. Robson, Introduction by Alexander Brady (Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul, 1977).
- Miller, J. (2003). J.S. Mill On Plural Voting, Competence And Participation. *History of Political Thought*, 24(4), 647-667.
- Miller, D. (2015). The Place of Plural Voting in Mill's Conception of Representative Government. *The Review of Politics*, 77(3), 399-423.
- More, T. 1997. *Utopia*. (Çev. S.Eyüboğlu & V. Günyol, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Nichols, M P. (1984). The republic's two alternatives: Philosopher kings and socrates. *Political Theory*, 12(2), 252-274.
- Özcan. A. (1994). *Devsirme*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 9. cilt. s.254-257.
- Peter, L. J. ve Hull, R., (1969). The Peter Principle: Why things always go wrong, New York: Willian Morrow & Company.
- Peter, L. J. ve Hull, R., (1984). *Peter İlkesi*. (Çev. M. Ölçer), Ankara: Bilgi Yayınları.
- Piketty, T. (2013). Capital In the twenty-first century. Cambridge Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press.
- Platon, (2008). *Devlet*, (çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plomin, R. (2018). *Blueprint: How DNA Makes Us Who We Are*. MIT Press and Allen Lane.
- Reeve, C.D.C, (2006). *Philosopher-Kings: The Argument of Plato's "Republic"*.First Edition, Cambridge, MA; Hackett Publishing Co. Inc.
- Sandel, M.J. (2020). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* London: Farrar, Straus and Giroux.
- Smart, P. (1990)Some will be more equal than others'. J. S. Mill on Democracy, Freedom and Meritocracy. *ARSP: Archiv Für Rechts- Und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, 76(3), 308-323.
- Solnit, R. (2015). *Bana bilgiçlik taslayan adamlar*. (Çev. A. Küçük), İstanbul: Encore.

- Tannock, S. (2008). The Problem Of Education-Based Discrimination. *British Journal of Sociology of Education*, 29(5), 439-449.
- Trahair, R.C.S. (1999). *Utopias and utopians –an historical dictionary*. Westport: Greenwood Press.
- Waller J.C. 2004. Becoming a Darwinian: the micro-politics of Sir Francis Galton's Scientific Career 1859-65. *Annals of Science*. 61(2), 141-63.
- Weber, M. [1922] (1954). *Max Weber On Law in Economy and Society*. Cambridge : Harvard University Press.
- Young, M. D. (2008). *The rise of the meritocracy*. 11.th ed. New Jersey: Transaction Publishers.